

LAW

DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2020.7.2.21>

**OKREŚLENIE MODELU RELACJI PAŃSTWO-KOŚCIÓŁ
W PRAWIE KRAJOWYM, LITERATURZE NAUKOWEJ I DZIAŁALNOŚCI
ORGANÓW ADMINISTRACJI PUBLICZNEJ**

Oleg Melnychuk

kandydat nauk prawnych

ORCID ID: 0000-0001-8988-1462

Email: melnychuk@gmail.com

Adnotacja. W pracy, po pierwsze, zbadano klasyfikacje modeli relacji państwa i kościoła, po drugie, przeprowadzono krytyczną analizę współczesnych klasyfikacji modeli relacji państwa i kościoła, po trzecie, rozważono współczesne trendy dotyczące zmiany modelu relacji państwa i kościoła na Ukrainie. Stwierdzono, że prawo krajowe utrzymało model separacji stosunków państwa i kościoła, ponieważ Konstytucja i Ustawa Ukrainy „O wolności sumienia i organizacjach religijnych” przewidują, po pierwsze, równość wszystkich organizacji religijnych przed prawem, po drugie, brak ze strony państwa pomocy materialnej na rzecz organizacji religijnych, po trzecie, nieingerencję państwa w sprawy wewnętrzne kościoła, po czwarte, oderwanie się kościoła od wykonywania funkcji publicznych i, po piąte, realizację edukacji religijnej w niepublicznych placówkach edukacyjnych. Stwierdzono, że obecnie istnieją dwa ważne czynniki determinujące potrzebę zmian stosunków państwa i kościoła w ogóle w Europie i bezpośrednio na Ukrainie: 1) zmieniła się istota państwa jako polityczno-terytorialna organizacja społeczeństwa, a także jej rola w życiu społecznym, rozwoju ludzkości i ochronie ludności; 2) zmienił się kościół i jego miejsce i rola w społeczeństwie.

Słowa kluczowe: religia, kościół, stosunki państwo-kościół, regulacja prawna stosunków państwo-kościół.

**DEFINITION OF THE MODEL OF RELATIONS BETWEEN THE STATE
AND THE CHURCH IN NATIONAL LEGISLATION, SCIENTIFIC LITERATURE
AND ACTIVITIES OF PUBLIC ADMINISTRATORS**

Oleg Melnychuk

Candidate of Law

ORCID ID: 0000-0001-8988-1462

e-mail: melnychuk@gmail.com

Abstract. The paper, firstly, examines the classifications of models of relations between the state and the church, secondly, a critical analysis of modern classifications of models of relations between the state and the church, and thirdly, considered current trends to change the model of state-church relations in Ukraine. It was found that the national legislation establishes a separation model of relations between the state and the church, because the Constitution of Ukraine and the Law of Ukraine “On Freedom of Conscience and Religious Organizations” provide, first, equality of all religious organizations before the law, and secondly, the absence of the state material support to religious organizations, thirdly, non-interference of the state in the internal affairs of the church, fourthly, the exclusion of the church from the performance of state functions and, fifthly, the implementation of religious education exclusively in non-state educational institutions. It is concluded that today there are two important factors that necessitate changes in relations between the state and the church in general in Europe and directly in Ukraine: 1) the essence of the state as a political-territorial organization of society, as well as its role in public life, human development and protection population; 2) the church and its place and role in society have changed.

Key words: religion, church, state-church relations, legal regulation of state-church relations.

**ВИЗНАЧЕННЯ МОДЕЛІ ВІДНОСИН ДЕРЖАВИ ТА ЦЕРКВИ
В НАЦІОНАЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ, НАУКОВІЙ ЛІТЕРАТУРІ ТА ДІЯЛЬНОСТІ
ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ**

Oleg Melnychuk

кандидат юридичних наук

ORCID ID: 0000-0001-8988-1462

e-mail: melnychuk@gmail.com

Анотація. У роботі, по-перше, досліджено класифікації моделей відносин держави та церкви, по-друге, здійснено критичний аналіз сучасних класифікацій моделей відносин держави та церкви, по-третє, було розглянуто сучасні тенденції щодо зміни моделі відносин держави та церкви в Україні. З'ясовано, що національне законо-

давство закріплює сепараційну модель відносин держави та церкви, адже Конституція України та Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації» передбачають, по-перше, рівність усіх релігійних організацій перед законом, по-друге, відсутність із боку держави матеріальної підтримки релігійних організацій, по-третє, невтручання держави у внутрішні справи церкви, по-четверте, відстороненість церкви від виконання державних функцій і, по-п'яте, здійснення релігійної освіти виключно в недержавних освітніх закладах. Зроблено висновок, що сьогодні є два важливі чинники, які зумовлюють необхідність змін відносин держави та церкви взагалі в Європі та безпосередньо в Україні: 1) змінилась сутність держави як політико-територіальної організації суспільства, а також її роль у суспільному житті, розвитку людства та захисті населення; 2) змінилася церква та її місце і роль у суспільстві.

Ключові слова: релігія, церква, відносини держави та церкви, правове регулювання відносин держави та церкви.

Вступ. Незважаючи на те, що церква і релігійні організації в Україні відокремлені від держави, церква залишається як активним учасником суспільних відносин, так і учасником правовідносин у випадках, коли це передбачено національним законодавством. Держава не може повністю відсторонитися від справ, які пов'язані з реалізацією особами права на свободу віросповідання. По-перше, держава повинна забезпечити реалізацію цього конституційного права особи, створивши для цього сприятливі умови, по-друге, держава повинна охороняти та захищати це конституційне право особи від будь-яких протиправних посягань чи обмежень. Для того, щоб всі ці вимоги виконати, держава вимушена формувати та реалізовувати свою власну політику у сфері релігії та церкви. Водночас процес формування та реалізації державної політики в окресленій сфері має багато проблем, які притаманні як країнам Європи, так і Україні. Це свідчить про те, що наявні у країнах світу моделі відносин держави та церкви перебувають у процесі трансформації. Вони оновлюються, змінюються й еволюціонують. Власне тому про більшість моделей відносин держави та церкви, що виділяються в науковій літературі, можна говорити як про моделі, які існували колись в історичному аспекті, або ж як про моделі, що сьогодні характеризують окремі суспільства, але перебувають у стані змін і трансформації.

Основна частина. Історичні та сучасні моделі відносин держави та церкви досліджувалися в численних наукових джерелах, зокрема ці питання висвітлювалися у працях М. Бабій, П.С. Богомазова, Д.О. Вовк, Ю.Г. Кальниш, В. Климова, О.С. Мелехової, С. Оніщук, М.М. Палінчак, Г.Л. Сергієнко, С.А. Шаправського та ін.

Водночас у вітчизняній юриспруденції ґрунтовних досліджень, присвячених особливостям правового закріплення та реалізації принципів відносин держави та церкви, нині бракує.

У зв'язку з цим доречно звернути увагу на модель відносин держави та церкви, яка проголошується в національному законодавстві, особливим чином трактується у науковій літературі та специфічно реалізується у діяльності органів публічного адміністрування.

Основні завдання, розв'язанню яких присвячена ця стаття: 1) дослідити наукові джерела, в яких пропонуються класифікації моделей відносин держави та церкви; 2) здійснити критичний аналіз сучасних класифікацій моделей відносин держави та церкви; 3) розкрити загальні тенденції щодо зміни моделі відносин держави та церкви в Україні.

Як основний загальнонауковий метод використовувався діалектичний метод наукового пізнання, завдяки якому здійснено загальнотеоретичне дослідження моделей відносин держави та церкви. Логіко-семантичний метод використано для дослідження правових дефініцій, які в сукупності допомагають розкрити сутність відносин держави та церкви в сучасному світі. Методи моделювання, аналізу та синтезу були використані для формулювання висновків і розробки пропозицій щодо удосконалення національного законодавства, яке закріплює засади відносин держави та церкви.

Отже, розглянемо більш детально класифікації моделей відносин держави та церкви, що пропонуються в юридичній літературі.

Наприклад, К. Дьюрем пропонує виділяти такі види державно-церковних режимів: 1) невороже відокремлення; 2) бездумну нечутливість; 3) ворожнечу щодо релігії; 4) відкрите переслідування релігії (Дьюрем, 2001: 48–50). Тобто перший режим говорить про автономність держави та церкви, які утримуються від втручання у діяльність один одного, що зафіксовано в нормах права. Другий режим свідчить про байдужість держави до релігії, справ церкви та її діяльності. Це призводить до того, що держава не будує паритетних відносин із церквою, а тому на законодавчому рівні специфіка реалізації права особи на свободу віросповідання може не достатньою мірою регламентуватися. Третій режим відносин держави та церкви говорить про наявність у державі панівної ідеології, яка критично ставиться до релігії як одного зі світоглядів людини, однак дозволяє діяльність релігійних об'єднань на території країни, але під суровим контролем із боку держави. Четвертий же режим відносин держави та церкви свідчить про репресивну політику держави щодо релігійних об'єднань та осіб, котрі реалізують своє право на свободу віросповідання.

Водночас запропонована К. Дьюрем класифікація базується виключно на ставленні держави до церкви і не враховує можливих моделей відносин держави та церкви, де над державою домінує церква. До того ж слово «режим», яке використовує К. Дьюрем у класифікації, має розкривати специфіку засобів і механізмів впливу держави на церкву, тоді як воно характеризує ставлення людини до релігії та церкви – «невороже чи вороже ставлення», «бездумна нечутливість». Тобто державі приписуються властивості, притаманні окремій людині чи людям взагалі.

С.В. Сьомін, Ю.Г. Кальниш і В.М. Петрик пропонують в основу класифікації моделей відносин держави та церкви покласти політичні аспекти їхньої взаємодії. На підставі цього критерію виділяються три види взаємовідносин держави та церкви:

1) синкретична, яка характеризується такими ознаками: а) церква та держава є невід'ємними частинами суспільного організму; б) один із інститутів підпорядковує собі інший (домінант церкви над державою чи, навпаки, держави над церквою); в) поділяється на систему державної церкви, систему національної церкви, клерикальну систему, теократичну державу;

2) антагоністична, котра має такі ознаки: а) держава сприймає церкву як специфічний інститут у суспільному організмі; б) ставлення держави до церкви коливається від ігнорування до ворожого ставлення;

3) симбіотично-партнерська, яка характеризується такими ознаками: а) держава та церква є рівноправними суб'єктами взаємовигідних відносин; б) співпраця церкви та держави можлива у соціальній сфері; в) не допускається злиття інтересів церкви з інтересами держави; г) церква не протиставляє себе державі (Сьомін, Кальниш, Петрик, 2002: 72–73).

Запропонована класифікація є результатом теоретичного абстрагування, що враховує загальні та найбільш розповсюджені ознаки відносин держави та церкви, однак не враховує індивідуальних особливостей відносин держави та церкви, що сформувалися і реалізуються в окремо взятій країні світу. Наприклад, запропонована вище класифікація дозволяє лише стверджувати, що в Україні існують симбіотично-партнерські відносини держави та церкви. Всі інші особливості відносин держави та церкви в Україні доведеться виводити самостійно на підставі аналізу положень національного законодавства. Тому повністю погоджуємося з думками С. Онишук, який, критикуючи вище вказану класифікацію, зазначає: «Цілком очевидно, що наведені вище моделі ніколи не існували та не існують у чистому вигляді. <...> в рамках певної моделі відносин держави і релігійних інститутів можливе існування різних її версій. <...> наявні класифікації ґрунтуються на різних критеріях, при тому що державно-церковні відносини в кожній окремо взятій країні склалися історично з урахуванням комплексу чинників – політичних, соціальних, конфесійних тощо» (Онишук, 2015: 62).

Розгорнутий науковий підхід пропонує Д.О. Вовк, намагаючись у своїй класифікації моделей відносин держави та церкви об'єднати як історичні, так і сучасні тенденції. Використовуючи такий критерій класифікації, як «*правовий статус церкви у державі*», вчений пропонує виділяти чотири моделі відносин держави та церкви: 1) примат церкви над державою; 2) підпорядкування церкви державі; 3) державно-церковне протистояння; 4) автономія держави та церкви (Вовк, 2008: 159).

Зокрема, модель автономного існування держави та церкви, як стверджує Д.О. Вовк, має дві форми прояву – сепараційну та коопераційну. Сепараційна форма характеризується такими ознаками, як: а) рівність усіх релігійних організацій перед законом (тобто відсутній поділ на офіційну церкву та інші); б) відсутність із боку держави матеріальної підтримки релігійних організацій; в) невтручання держави у внутрішні справи церкви за винятком випадків грубих порушень законодавства з боку останньої; г) відстороненість церкви від виконання державних функцій; г) надання релігійної освіти виключно в недержавних освітніх закладах. Сепараційна форма відносин держави та церкви використовується у США, Франції, Південній Кореї, Японії (Вовк, 2008: 162).

Коопераційна форма відносин держави та церкви характеризується такими ознаками: а) визнанням державою релігійних шлюбів; б) наявністю у державних закладах освіти релігійної освіти, що зазвичай супроводжується правом особи відмовитися від отримання такої освіти; в) наявністю з боку держави матеріальної підтримки для церкви, також заохочення такої підтримки з боку приватних осіб; г) можливість фінансування соціальних програм церкви та співпрацею у галузі охорони культурних пам'яток, що мають релігійне значення й одночасно історичну цінність. Коопераційна форма відносин держави та церкви використовується в Італії, Іспанії, Литві, Великій Британії, Швеції та ін. (Вовк, 2008: 162).

Класифікація моделей відносин держави та церкви, що запропонував Д.О. Вовк, на нашу думку, має декілька переваг, які відрізняють її від інших вище наведених класифікацій.

По-перше, запропонована класифікація враховує історичні моделі відносин держави та церкви, що дає можливість вивчати та досліджувати, наприклад, особливості «папоцезарізму».

По-друге, сепараційна модель відносин держави та церкви розглядається у сучасному контексті та чітко відмежовується від тих моделей, у яких держава негативно або вороже ставиться до релігії та церкви.

По-третє, коопераційна модель відносин держави та церкви характеризується ознаками, які розкривають не тільки автономність цих двох інститутів, а й можливість співпраці держави із церквою, державну підтримку церкви, особливий правовий статус церкви у суспільстві тощо.

По-четверте, класифікація, запропонована Д.О. Вовк, дає можливість одразу ж визначитися з моделлю відносин держави та церкви, проголошених Конституцією України. Національне законодавство закріплює сепараційну модель відносин держави та церкви, адже Конституція України та Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації» передбачають, по-перше, рівність усіх релігійних організацій перед законом, по-друге, відсутність із боку держави матеріальної підтримки релігійних організацій, по-третє, невтручання держави у внутрішні справи церкви, по-четверте, відстороненість церкви від виконання державних функцій і, по-п'яте, здійснення релігійної освіти виключно в недержавних освітніх закладах.

О.С. Мелехова у своєму комплексному дослідженні, присвяченому європейським моделям державно-церковних відносин, акцентує увагу лише на двох видах моделей відносин держави та церкви, притаманних сучасній Європі. Йдеться про сепараційну та коопераційну моделі державно-церковних відносин (Мелехова,

2019: 21–37). Також автор обґрунтовує необхідність поступового переходу України від сепараційної до кооперативної моделі відносин держави та церкви, що, на її думку, обов'язково слід відобразити в національному законодавстві.

По-перше, запропонована класифікація є занадто узагальненою, адже не враховує специфіку окремих країн, і неповною, адже, наприклад, не звертає увагу історичні моделі відносин держави та церкви. По-друге, Конституція України закріплює сепараційну модель відносин держави та церкви, тому перехід до кооперативної моделі можливий лише тоді, коли будуть внесені зміни у ст. 35 Конституції України. Також обов'язково слід враховувати вимоги ст. 157, яка наголошує, що Конституція України не може бути змінена, якщо зміни передбачають скасування чи обмеження прав і свобод людини та громадянина або якщо вони спрямовані на ліквідацію незалежності чи на порушення територіальної цілісності України.

Висновки. На підставі проведеного дослідження можна зробити висновок, що більшість класифікацій, які пропонуються в науковій літературі, мають такі вади: а) є застарілими, адже не відображають реального стану відносин у сучасних державах світу; б) є малокорисними для пояснення сучасних змін у відносинах між державою та церквою (тобто класифікація втратила методологічне значення); в) є такими, що перебільшують формальні аспекти та не помічають нюансів відносин держави і релігійних організацій; г) не враховують юридичні права громад віруючих і механізми реалізації та захисту цих прав.

Національне законодавство закріплює сепараційну модель відносин держави та церкви, адже Конституція України та Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації» передбачають, по-перше, рівність усіх релігійних організацій перед законом, по-друге, відсутність із боку держави матеріальної підтримки релігійних організацій, по-третє, невтручання держави у внутрішні справи церкви, по-четверте, відстороненість церкви від виконання державних функцій і, по-п'яте, здійснення релігійної освіти виключно в недержавних освітніх закладах.

Сьогодні необхідність змін у відносинах держави та церкви в Європі та в Україні зумовлюють два важливі чинники: 1) змінилася сутність держави як політико-територіальної організації суспільства, а також її роль у суспільному житті, розвитку людства та захисті населення; 2) змінилася церква та її місце і роль у суспільстві. Еволюція держави та церкви неодмінно позначається і на моделях відносин між ними. За умов функціонування і процвітання світських держав, розбудови демократичних, правових і соціальних держав модель автономії держави і церкви є найбільш вивіреною та виваженою для уникнення в Україні конфліктів на релігійному ґрунті.

Історія розвитку державності України показує, що цілі, завдання та інструментарій реалізації державної політики у сфері релігії та церкви постійно змінюються. На процес формування державної політики іноді впливають суб'єктивні фактори, а це має негативний ефект. Важливо врахувати той факт, що державна політика у сфері релігії повинна формуватися не за ідеологічними установками, а на підставі національних інтересів і прагнень всього українського народу.

Список використаних джерел:

1. Вовк Д.О. Право і релігія : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. Харків, 2008. 211 с.
2. Державно-церковні відносини: світовий досвід і Україна (історико-політичний аналіз) / С. Сьомін, Ю. Кальниць, В. Петрик. Київ : Вид-во Європ. ун-ту, 2002. 135 с.
3. Дьорем К. Перспективи щодо релігійної свободи: порівняльна структура. *Релігійна свобода і права людини: Правничі аспекти* : 2 т. Т. 2. Львів : Свічадо, 2001. С. 23–76.
4. Мелехова О.С. Європейські моделі державно-церковних відносин та їх адаптації в Україні : дис. ... канд. філософ. наук : 09.00.11. Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова. Київ, 2019. 210 с.
5. Онишук С. Формування партнерської моделі державно-церковних відносин в Україні: теоретичні та прикладні засади. *Ефективність державного управління*. 2015. Вип. 42. С. 61–67.

References:

1. Vovk, D.O (2008). Pravo i relihiya [Law and religion]. Candidate's thesis. Kharkiv [in Ukrainian].
2. S'omin, S., Kal'nysh, Yu., Petryk, V. (2002). Derzhavno-tserkovni vidnosyny: svitovyy dosvid i Ukrayina (istoryko-politychnyy analiz) [State-church relations: world experience and Ukraine (historical and political analysis)]. Kyiv: Vyd-vo Yevrop. un-tu [in Ukrainian]. [in Ukrainian].
3. D'yurem, K. (2001). Perspektyvy shchodo relihiynoyi svobody: porivnyal'na struktura [Prospects for religious freedom: a comparative structure]. *Relihiyna svoboda i prava lyudyny: Pravnychi aspekty – Religious Freedom and Human Rights: Legal Aspects*. Vols. 2, pp. 23–76. L'viv: Svichado [in Ukrainian].
4. Melekhov, O.S. (2019.) Yevropeys'ki modeli derzhavno-tserkovnykh vidnosyn ta yikh adaptatsiyi v Ukrayini [European models of state-church relations and their adaptation in Ukraine]. Candidate's thesis. Kyiv [in Ukrainian].
5. Onyshchuk, S. (2015) Formuvannya partners'koyi modeli derzhavno-tserkovnykh vidnosyn v Ukrayini: teoretychni ta prykladni zasady [Formation of a partnership model of state-church relations in Ukraine: theoretical and applied principles]. *Efektivnist' derzhavnoho upravlinnya – Efficiency of public administration*. 42. pp. 61–67 [in Ukrainian].